

Recollectio[†]

Befejezetlenül, töredékben maradt tudományos munkáinak számát is hosszú felsorolni: az antifóna történetének kezdeteit vizsgáló kötet, a rezponzóriumok monumentális kritikai kiadása, a klasszikus zene formatani alapelemeinek áttekintése, a stílusok szerint rendezett magyar népdalkincs típuskatalógusának folytatása – hogy csak a legterjedelmesebbeket említsük. Ezek az óriási, szinte áttekinthetetlenül gazdag tudományos hagyatéknak azon darabjai, amelyeket teljes egészükben meg sem ismerhettünk eddig, de reménykedünk benne, hogy mihamarább kezünkbe vehetjük őket, s abban is, hogy megszerkesztésükhöz, lezárásukhoz akad majd értő és empatikus szöveggondozó. Ami viszont már könyvespolcainkon sorakozik: egy folytatandó, bár nehezen folytatható életmű, a 20. századi magyar zenetudomány – vagy inkább bölcsészettudomány – egyik kiemelkedően értékes monumentuma. És – mint az ilyesfajta tudományok nagy teljesítményeinél megszokott – nemcsak tárgyának, hanem saját korának és az őt létrehozó személyiségnek is beszédes lenyomata.

Megalkotóját nem az akadémiai karrier vágya hajtotta, bár élete utolsó percéig ragaszkodott ahhoz, hogy egy kutatóintézetben, a mindennapi munka jól tervezhető beosztásának visszavonult nyugalmában dolgozhasson. Mikor alkalma nyílt mélyebben megismerkedni a nyugati világ tudományos életének működésével, nem győzte dicsérni a nálunk honos szisztémát, amelyben a rokon témával foglalkozó kutatók nem száz vagy ezer kilométerekre egymástól tevékenykednek, hanem kilincs-közelségben. Értette és kamatoztatta a humaniórákban nem oly gyakori team-munka előnyeit, a folyamatos diskurzusban csiszolódó nagy projekteken mesterével Rajeczky Benjaminnal, majd Szendrei Jankával, később pedig évtizedeken keresztül tanítványaival működött együtt, pezsgő és termékeny tudományos műhelyt építve maga köré.

[†] A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság, valamint az MTA Zenetudományi Intézet 2011. október 7-én tartott megemlékezésén elhangzott felolvasás szerkesztett változata.

De pályája korántsem az elefántcsonttorony zavartalan csendjében bontakozott ki. Ha visszatekintve szervesen épülő egésznek látszik is, sokban befolyásolták külső viharok, hol személyes, hol személyek feletti, mondhatni, történelmi konfliktusok. Tanulmányainak kettőssége, a zeneszerzés és a történettudomány párhuzamos stúdiumai mintha kijelölték volna az utat a zenetudomány felé, de mégsem jutott el ide könnyen és gyorsan. Tanárként kezdte, és a tanári hivatáshoz fél évszázadon át hű maradt. Amikor aztán Kodály hívására a kutatómunka felé fordult, a népzene vált fő tudományos témájává, noha utólag úgy tűnik, ez valójában csak egyfajta álca volt egy olyan környezetben, amelyben igazi hivatása, a liturgikus ének tanulmányozása legfeljebb eltűrtnek, de inkább tilalmasnak számított. Tanúsítja ezt, ahogyan gyűjtőútjairól az 1960–70-es években számtalan népének vagy liturgikus eredetű dallam foklorizálódott változatával tért vissza. Vagy éppen a Szendrei Jankával és Rajeczky Benjaminszal közösen összeállított XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben című kiadvány, amely – Kodály és Szabolcsi eszméire hivatkozva – nemcsak a történelmi dallamok továbbélését, hanem a vallásos néphagyomány 20. századi elpusztíthatatlanságát is felmutatja. De a népzene tanulmányozása persze – éppúgy mint korábban, még nehezebb időkben Rajeczky számára is – korántsem csak kitérő, hanem kivételes iskola is volt, amely éppen az anyagismeret és a módszertan terén adott a kelet-közép-európai kutatóknak olyan többletet, amelynek révén a nyugati iskolázottságú zenetörténészeknél gyökeresen eltérő úton, a variálódó, eleven anyag felől közelíthetett a zenei múlt írásos dallamemlékeihez is.

És eközben, munka utáni hosszú estéken, gondosan megválogatott tanítványok körében, fűtetlen templomok mélyén, vagy éppen álneven megjelöltetett tankönyvekben bontakozott az elkötelezettségéből fakadó feladat, az egyházi egyszólamúság kutatásának, a történelmi mélyből kiemelt dallamanyag feldolgozásának és újjáélesztésének hivatása. A Schola Hungarica megalakulása, hanglemezeinek váratlanul nagy sikere, és ezzel párhuzamosan a tudományos penzum, a középkori Magyarország zenetörténetének megírása adott aztán alkalmat a szélesebb nyilvánosság elé lépéshez. Ki láthatta előre az 1980-as évek derekán, hogy egy szűk évtized múlva vaskos könyvet lehet majd kiadni a gregorián zenéről? Így hát a középkori magyar hagyomány ismertetése mögé kellett elbújtatni az el nem mondhatót, egy önállóan akkor még nem publikálható gregorián kézikönyv kivonatát.

De 1990 után szabad út nyílt a liturgikus zene kutatása, tanítása és a kutatási eredmények gyakorlatba történő átültetése előtt. Ahogyan utolsó két hihetetlenül intenzív évtizedében, a kiteljesedés idején szinte emberfeletti energiával volt jelen minden számára fontos poszton, mutatja, hogy milyen felkészülten érte el ezt a fordulópontot. Évente-kétévente jelentek meg könyvnyi méretű munkái, forráskiadásai, és közben számlálhatatlan kisebb-nagyobb tudományos, ismeretterjesztő vagy pedagógiai írása. Elnökként szervezte a Magyar Egyházzenei Társaság működését, irányította az általa újjáalapított Egyházzenei Tanszéket a Zeneakadémián, két-hároméves ciklusokban rendezte a Nemzetközi Zenetudományi Társaság Cantus planus munka-

csoportjának konferenciáit, a Zenetudományi Intézetbe, illetve magyar kisvárosok manrézájába invitálva a világ gregorián-kutatóinak lassanként százas nagyságúvá nőtt seregét, és persze továbbra sem maradt hűtlen a Scholához, a szerda esték negyven éven át érinthetetlen állandóságú próbáihoz. És miközben a középkori egyszólamúság kutatásának köztudottan világnagyságává vált, a hazai zenetudomány elől szinte rejtve egy rokon tudományágban, a liturgika-történet és az élő liturgika évtizedek óta hűsbavágó vitákat kiváltó területén is nemzetközi tekintélyként tartották számon. A mi szégyenünk, hogy szinte tudomást se vettünk róla, hogy 2003-ban és 2010-ben két vaskos angol nyelvű kötete jelent meg ebben a tárgyban.

De miközben mindenütt jelen volt, úgy tűnt: ki sem mozdul a Zenetudományi Intézetből, hiszen kollégái nap mint nap láthatták, amint távolról is összetéveszthetetlen, sietős lépteivel, kissé félrehajtott fejjel végigsiet a folyosón. Lehetetlen őt kikapcsolódás közben elképzelni. De miért is pihent volna? Hiszen munkája, szennvedélye, hobbija nem volt más, mint a gondolkodás, önnön szellemének megállást nem ismerő működtetése. Fenomenális a közlésvágynak az az intenzitása, amellyel vasárnapi időtöltésként éveken át írta és jelentette meg egyszemélyes folyóiratát, a Gondolkodó füzeteket, amelyekben barátaival, kollégáival, tanítványaival osztotta meg töprengései eredményeit. És tette ezt időről időre napi- és hetilapokban is, nemegyszer közéleti publicisztikának álcázott eszmetörténeti tanulmányokban, melyeknek összegyűjtése szintén az utókorra vár.

Ha a tudományos életmű csomópontjait, a könyveket nézzük, voltaképpen két csoportra oszthatók: az egyikbe a dallamrendszerező kiadványok tartoznak, mint a siratóstílusról írott disszertáció, vagy két másik, Szendrei Jankával közösen jegyzett hatalmas munka: a népdaltípusok és az antifónák zenei rendbe foglalt közreadása. Mindükben közös, hogy miközben minden történeti-szakirodalmi tudnivalót figyelembe vesznek a dallamrend kialakításában, annak elsődleges alapja egy tisztán zenei összefüggésekre épülő szabályrendszer, a hangok és a hallás törvénye. Így az egyedi dallam, egyszeri és összetéveszthetetlen sajátosságaival együtt is mindig beleilleszkedik egy nagy rendbe, és a kutató, a rendszerező feladata, hogy felismerje és olvasójával felismertesse a kapcsolatot az Egyes akcidienciális tulajdonságai és az Egészből részesülő szubsztanciája közt. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és lépésről lépésre végigjárja ezt az utat, akkor nem pusztán a rendszerbe foglalt dallamokról kap átfogó képet, hanem egy minden ízében tökéletesen berendezett zenei világgal is megismerkedhet.

A történeti jellegű, diszkurzív könyvek – főként a magyar zenetörténet, illetve az antifóna történetének összefoglalásai – ezzel szemben a zenei tevékenységre elsődlegesen társadalmi jelenséggként, az egészséges emberi együttélés egyik fontos intézményeként irányítják rá a figyelmet. Gyakran hangoztatta, hogy a középeurópai antifonále-hagyományok szerkesztett közreadásai, az általa kezdeményezett CAO–ECE-sorozat kötetei valójában nem forrásokat rekonstruálnak, hanem egy-egy közösség mindennap megélt liturgiájának életmódját, és ezen keresztül kulturális önazonosságát. Nem titkolta, hogy eszményképe az az ideális középkori társa-

dalomszerveződés, amelyben az egyén helye pontosan kijelöltetett, s amelyben a nagy rend eszméje úgy valósul meg a kis közösségek és az egyes emberek mindennapjainak működése által, akár a dallamrendé az egyes dallamban. De nem volt sem idealista, sem naiv: tudta, hogy ez a rend már régen és visszahozhatatlanul elveszett. És talán azt is, hogy ő maga az efféle megváltoztathatatlan rend eresztékei között aligha találta volna meg a helyét. Szűkebb körének egyik tagja, Ullmann Péter megemlékezésében „prófétai egyéniségnek” nevezi. De legalább ennyire volt ízig-vérig kortársi személyiség is, könyörtelenül a kérdések gyökeréig hatoló, a szokványos válaszok renyheségével örökké elégedetlen intellektusával, földi tekintélyt, felsőbbiséget el nem ismerő nyughatatlanságával. És persze azzal is, ahogy ezt a belső szkizmat önkínzóan tiszta fejjel konstataálta önmagában. Befejezésül álljanak itt az ő szavai, nem valamely tudományos munkájából, hanem egy tizenöt éve készült interjúból:

„Ahhoz, hogy a társadalom normálisan éljen, két összeférhetetlen, összebékíthetetlen dolgot kell egyszerre megélnie, amelyek soha nem simulhatnak össze harmonikusan. Azért nem, mert a jóra kényszeríteni nem lehet az embereket, viszont nincs jó kényszer nélkül. Életünkben sok olyasmi van, amit úgy fogunk föl, hogy ezek ellentétek, amelyeket szintézisbe kell egymással hozni. És vannak ellentétek, amelyeket nem lehet szintézisbe hozni. Nem tehetünk mást, mint hogy mind a kettőt száz százalékig megszenvedjük. Nekünk valahogy száz százalékig meg kell szenvedni azt, hogy az értékeknek való elkötelezettség nem lehet egyéni. Nem hihetek abban az értékben, ha belenyugszom abba, hogy csak nekem szól. Ha én hiszek az értékben, akkor azt szeretném, hogy közös értékünk legyen. Ne csak én nyerjek belőle, ne csak további száz ember, hanem a társadalom egésze, amely több, mint az egyes tagjainak összege. Ez egy százszázalékos, értéktudatos konzervativizmus. Másfelől ugyan-akkor száz százalékig tudom, hogy valaki lelkiismeretét nem terhelhetem meg kényszerrel bizonyos dolgokban, azt át kell utalnom egy másik ítélőszék elé. Ez egy százszázalékos liberalizmus. És az ember mind a kettőt egyszerre, ugyanazzal az intenzitással éli át, tudva, hogy igazából nincs a kettő között kompromisszum, nincs a kettőnek szintézise, hanem az életben az ember mind a kettőt hordozza, és felszisszen, amikor az egyiket sérelem éri. És ezt most már így fogjuk végigélni az utolsó fítélig.”¹

Halász Péter

¹ Monory M. András – Tillmann J. A.: *Ezredvégi beszélgetések* (Budapest: Kijarat Kiadó, 1998), 111.